© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

YAPON MADANIY ARXETIPLARIDA EKZISTENSIAL BO‘SHLIQ VA HAYOT MA’NOSINING FALSAFIY TAHLILI

Nazarov Azamat Azimboy o'g'li
TDIU Falsafa kafedrasi tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.22859909

Annotatsiya. Mazkur tezisda yapon madaniyatida shakllangan barqaror ramziy-ma’naviy modellar - mono no aware, wabi-sabi, ma, wa, ikigai va gaman tushunchalari ekzistensial bo‘shliq hamda hayot ma’nosini izlash muammosi bilan bog‘liq holda falsafiy tahlil qilinadi. Ekzistensial bo‘shliq shaxsning maqsad, qadriyat va o‘zlik bilan aloqasi susaygan holati sifatida talqin etilib, yapon madaniy arxetiplarining bunday bo‘shliqni nafaqat inkor etishi, balki uni qabul qilish, qayta ma’nolantirish va ichki uyg‘unlikka aylantirish imkoniyatlari ko‘rsatiladi. Tadqiqot qiyosiy-falsafiy, germenevtik va aksiologik yondashuvlarga tayangan holda yapon estetikasi, Zen tafakkuri va ekzistensializm o‘rtasidagi konseptual yaqinliklarni ochib beradi.

Kalit so‘zlar: yapon madaniyati, ekzistensial bo‘shliq, hayot ma’nosi, mono no aware, wabi-sabi, ma, wa, ikigai, gaman, Zen, aksiologiya.

KIRISH

Inson hayotining ma’nosi masalasi falsafa tarixining doimiy va eng murakkab muammolaridan biridir. Zamonaviy jamiyatda texnologik tezlashuv, kommunikativ zichlik, mehnat va ijtimoiy rollarning ko‘payishi insonning tashqi faoliyatini kuchaytirgan bo‘lsa-da, ichki maqsad va qadriyat bilan bog‘lanish ehtiyojini yo‘qotgani yo‘q. Aksincha, ma’no tanqisligi, begonalashuv va ichki bo‘shliq holatlari inson mavjudligining muhim muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda. O‘zbek falsafiy adabiyotida ham inson, qadriyat, erkinlik va ma’naviy kamolot masalalari shaxsning o‘z hayotini anglash jarayoni bilan uzviy bog‘liq holda izohlanadi [1; 2; 3].

Viktor Frankl ekzistensial bo‘shliqni insonning nima uchun yashayotganini aniq his qilolmasligi, qadriyat va maqsad bilan bog‘lovchi ichki tayanchning zaiflashuvi sifatida tavsiflaydi [8]. Yapon madaniyati esa bo‘shliqni faqat salbiy holat sifatida emas, balki shakl va mazmunni yuzaga chiqaruvchi imkoniyat, sukut va harakat o‘rtasidagi zarur interval sifatida ham talqin qiladi. Shu nuqtada yapon estetik-falsafiy an’anasidagi “ma” tushunchasi ekzistensial bo‘shliqni boshqa rakursdan ko‘rish imkonini beradi: bo‘shliq yo‘qlik emas, yangi ma’no tug‘ilishi mumkin bo‘lgan ochiq makondir.

Tezisning maqsadi - yapon madaniy arxetiplarini qat’iy Jung tipologiyasidagi arxetiplar sifatida emas, balki avloddan avlodga o‘tib kelgan barqaror madaniy-ramziy modellar sifatida tahlil qilish va ularning ekzistensial bo‘shliqni yengish hamda hayot ma’nosini qayta qurishdagi falsafiy ahamiyatini ochib berishdir. Bunda Sharq tafakkuridagi uyg‘unlik, o‘zini tarbiyalash va o‘tkinchilikni anglash g‘oyalari muhim metodologik asos vazifasini bajaradi [4; 5].

ASOSIY QISM

Yapon madaniy tafakkurida hayotning o‘tkinchiligi fojiaviy yakun emas, balki mavjudlikning tabiiy sharti sifatida ko‘riladi. “Mono no aware” narsalarning o‘tkinchiligidan tug‘iladigan nozik hissiy anglashni bildiradi; u yo‘qotishdan qochish emas, balki aynan o‘tkinchilik tufayli lahzaning qadrini chuqurroq sezishga undaydi. “Wabi-sabi” esa mukammal bo‘lmagan, eskiradigan va tugallanmagan narsalardagi go‘zallikni qadrlaydi. Bu ikki model insonni “abadiy to‘liqlik” talabidan ozod etib, hayot ma’nosini yakuniy idealga yetishda emas, balki cheklangan mavjudlikni ongli qabul

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

qilishda ko‘rishga yordam beradi. Sharq falsafasida o‘zgaruvchanlik va ichki tarbiya haqidagi qarashlar ham ana shu mazmun bilan uyg‘unlashadi [4; 6].

“Ma” tushunchasi yapon makon va vaqt estetikasida predmetlar orasidagi bo‘sh oraliq, pauza, sukut yoki ritmik masofani anglatadi. Falsafiy jihatdan u bo‘shliqni ma’nosizlik bilan tenglashtirishga qarshi turadi. Musiqadagi sukut tovushni, me’morchilikdagi bo‘sh joy shaklni, muloqotdagi pauza esa aytilgan fikrning vaznini oshiradi. Shunday ekan, ekzistensial bo‘shliq ham mutlaq yo‘qlik emas: agar u refleksiya, tanlov va o‘zlikni qayta belgilash bilan to‘ldirilsa, u shaxsiy o‘sishning boshlang‘ich nuqtasiga aylanishi mumkin. Nishidaning tajriba va o‘zlik haqidagi falsafasi ham subyekt va olam o‘rtasidagi keskin qarama-qarshilikni yumshatib, mavjudlikni yaxlit tajriba sifatida anglashga intiladi [9].

1-jadval. Yapon madaniy arxetiplarining ekzistensial-falsafiy funksiyasi

Arxetip / tushuncha	Falsafiy mazmun	Hayot ma’nosiga ta’siri
Mono no aware	O‘tkinchilikni his qilish	Yo‘qotishni qabul qilish va lahzaning qadrini anglash
Wabi-sabi	Nomukammallik va sodda go‘zallik	Mukammallik bosimini kamaytirib, mavjud holatni qadrlash
Ma	Bo‘shliq, pauza, oraliq	Bo‘shliqni yangi ma’no uchun imkoniyat sifatida ko‘rish
Wa	Uyg‘unlik va muvozanat	“Men” va “boshqalar” o‘rtasidagi uzilishlarni yumshatish
Ikigai	Yashash sababi va kundalik maqsad	Ma’noni katta abstrakt ideal emas, kundalik faoliyat bilan bog‘lash
Gaman	Sabr, bardoshlilik, o‘zini tutish	Qiyinchilik davrida ichki barqarorlikni saqlash

Jadvaldagi tushunchalar turlicha tarixiy manbalarga ega bo‘lsa-da, ularni birlashtiradigan jihat shundaki, ular mavjudlikning chegaralarini yo‘q qilishga emas, ularni ma’noli tarzda qabul qilishga undaydi. Shu sababli yapon madaniyatida “bo‘shliq” va “to‘liqlik” qarama-qarshi emas, bir-birini shartlantiruvchi kategoriyalar sifatida namoyon bo‘ladi. Zen an’anasi ayniqsa bevosita tajriba, ortiqcha intellektual sxemalardan voz kechish va hozirgi lahzaga diqqatni kuchaytirish orqali bu qarashni mustahkamlaydi [10].

1-diagramma. Hayot ma’nosini tiklashdagi arxetipal resurslar (rangli konseptual model)

Tushuncha	1	2	3	4	5	Talqin
Ikigai						markaziy
Ma						yuqori
Mono no aware						yuqori
Wabi-sabi						yuqori
Wa						yuqori
Gaman						o‘rta

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

■ Ikigai ■ Ma ■ Mono no aware ■ Wabi-sabi ■ Wa ■ Gaman

Izoh: ranglar arxetipal resurslarning analitik farqlanishini ko‘rsatadi; 1-5 shkala empirik statistika emas, balki falsafiy kuchlilikning konseptual taqqoslanishidir.

Konseptual modelda ikigai alohida o‘rin tutadi, chunki u hayot ma’nosini mavhum “buyuk maqsad” bilan cheklamaydi. Inson o‘zining kundalik foydali faoliyati, munosabatlari, mahorati va mas’uliyatini ma’no manbai sifatida ko‘rishi mumkin. Bunday yondashuv Frankl ta’kidlagan ma’no izlash ehtiyoji bilan yaqinlashadi: ma’no tashqaridan tayyor shaklda berilmaydi, balki konkret vaziyatdagi mas’ul tanlov orqali ochiladi [8]. O‘zbek axloqiy-falsafiy an’anasida ham insonning ma’naviy yetukligi, mas’uliyat va ezgu faoliyat orqali o‘zini namoyon qilishi ustuvor qadriyat sifatida talqin qilinadi [5; 7].

Biroq yapon arxetiplarini ideallashtirish ham to‘g‘ri emas. “Wa” va “gaman”ning mutlaq ustuvorligi ayrim vaziyatlarda shaxsiy kechinmalarni yashirish, ijtimoiy bosimni ichkilashtirish yoki individual ehtiyojlarni ikkinchi o‘ringa surishga olib kelishi mumkin. Demak, ularning ekzistensial qiymati faqat muvozanatli talqinda namoyon bo‘ladi: uyg‘unlik - o‘zlikni yo‘qotish emas, sabr - hissiyotlarni inkor qilish emas, bo‘shliq - ma’nosizlik emas. Falsafiy tahlilning vazifasi aynan shu chegaralarni ko‘rsatishdir.

2-diagramma. Ekzistensial bo‘shliqdan ma’noga o‘tishning rangli konseptual zanjiri

Ekzistensial bo‘shliq	→	**Qabul va kuzatish**	→	**Ma’noli faoliyat**
Maqsad va qadriyat bilan uzilish		Ma, mono no aware, wabi-sabi		Ikigai, wa, mas’ul tanlov

Mazkur zanjirda birinchi bosqichdagi bo‘shliq shaxsiy inqiroz sifatida namoyon bo‘ladi. Ikkinchi bosqichda yapon estetik arxetiplari “bo‘shliqni zudlik bilan to‘ldirish” emas, uni kuzatish va qabul qilish imkonini beradi. Uchinchi bosqichda esa hayot ma’nosi faoliyat, munosabat, ijod, mas’uliyat va kundalik vazifalar bilan qayta bog‘lanadi. Bu yondashuv ekzistensializmning “tanlov orqali o‘zini yaratish” g‘oyasi bilan Sharq tafakkurining uyg‘unlik va o‘zini tarbiyalash tamoyillarini bir nuqtada uchrashtiradi [1; 3; 9].

XULOSA

Yapon madaniy arxetiplarining falsafiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, ekzistensial bo‘shliq doimo faqat salbiy, buzuvchi holat sifatida baholanishi shart emas. Mono no aware o‘tkinchilikni his etish orqali lahzaning qadrini ochadi; wabi-sabi nomukammallikni qabul qilishga, ma bo‘shliqni ijodiy imkoniyat sifatida ko‘rishga, wa munosabatlardagi uyg‘unlikni saqlashga, gaman qiyinchilikda bardoshlilikka, ikigai esa kundalik hayot bilan ma’no o‘rtasidagi uzilgan rishtani tiklashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, mazkur arxetiplar universal tayyor yechim emas. Ularning falsafiy ahamiyati shaxsning erkinligi, mas’uliyati va individual tajribasi bilan uyg‘unlashgandagina yuzaga chiqadi. Natijada yapon madaniy modeli ekzistensial bo‘shliqni “yo‘q qilinishi kerak bo‘lgan bo‘sh joy”dan “anglash va qayta ma’nolantirish mumkin bo‘lgan makon”ga aylantiradi. Bu xulosa Sharq va G‘arb falsafiy yondashuvlari o‘rtasidagi samarali muloqot imkoniyatini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yusupov E.Yu., Shermuhamedov S.Sh., Ayupov A.T. va boshq. Falsafa: oliy o‘quv yurtlari uchun o‘quv qo‘llanma. 2-nashr. - Toshkent: O‘qituvchi, 2005. - 304 b.
2. Ahmedova M. (tahr.). Falsafa. - Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. - 496 b.

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

3. Davronov Z., Shermuxamedova N., Fayzixo‘jayeva D., Nurmatova M. va boshq. Falsafa. I qism: darslik. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. - 648 b.
4. Po‘latova D.A., Qodirov M.Q., Sulaymonov J.B. Sharq falsafasi va madaniyati tarixi: o‘quv qo‘llanma. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. - 316 b.
5. Sher A. Axloqshunoslik: o‘quv qo‘llanma. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003. - 256 b.
6. Sher A. Sharq falsafasi va ekzistensiyachilik // Sog‘lom avlod uchun. - 1999. - № 1.
7. Sher A. Hayot falsafasi // O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 11-jild. - Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2005.
8. Frankl V.E. Man’s Search for Meaning. - Boston: Beacon Press, 2006.
9. Nishida K. An Inquiry into the Good. - New Haven: Yale University Press, 1990.
10. Suzuki D.T. Zen and Japanese Culture. - Princeton: Princeton University Press, 1970.